

ERASMUS ISKOLAI KÖNYVEI.

I.

A középkor scolasticizmusa mint minden nagyon sokáig uralkodó szellemi irányzat a XIV. és XV. században már túlélte önmagát. Helyét először Olaszországban, azután a többi előhaladottabb nemzeteknél is a humanizmus foglalta el, mely az iskolákba is hamar benyomult. A középkori latinság helyét a klasszikus kor legjobb íróinak emlőjén táplált latin nyelv foglalja el, melynek tanítását és terjesztését vallják főfeladatuknak a kor pädagogusai. Sőt a renaissance kitörülhetetlen befolyásának tulajdoníthatjuk, hogy a műveltségnek mind maig oly kiváló tényezői a latin és a görög nyelvek.

Ennek az új szellemi irányznak az életbelépésénél azt tapasztaljuk, hogy hatása és nyilvánulása egészen más az olasz népre és más a germán népekre. Németországban a humanizmus a népet vagy csak a műveltek egész tömegét is nem érdekli annyira, mint Olaszországban, hanem a tudósok és iskolák ügyévé válik s kivált a pädagogiai eszmék fejlődése szempontjából lesz érdekessé.

Azok között, akik a tudós világ figyelmét Németországban erősebben ráirányítják a klasszikus ó-korra, egy sincs nagyobb hatású *Rotterdami Erasmusnál*. Az ő pädagogiai értekezései és hatalmas írói működése döntő hatással voltak arra, hogy a klasszikus nyelvek az egész újkoron át a műveltség alapkövei maradjanak. Nincs szándékomban, hogy ezen sorokban pädagogiai eszméit rajzoljam, csupán azon műveit akarom röviden méltatni, melyek azon kor iskoláival közelebbi viszonyban voltak és iskolai könyvekké is váltak. A pädagogia történelméhez akarok némi adalékokkal járulni s mintegy ki akarom azon közlést egészíteni, amely a Magyar Tanügynek 1879. évi folyamában «Iskolai élet a XVI. században» címmel Massebian «Les Colloques scolaires»-ének ismertetéseképen jelent meg.

Némi bevezetésül és Erasmus e nemű munkásságának igazibb megértése végett egyről-másról meg kell emlékeznünk, ami e téren az ő működését megelőzi. Meg kell említenünk kivált azt, hogy a humanista irányzat Németországban *Agricola Rudolfnak*, az első igazi német humanistának befolyására először a «közös élet testvéreinel» hatolt be az iskolákba. Ezen szerzetnek nagy befolyása volt az iskolai nevelés irányítására, mivel Hollandiában és Németországban sok iskolája volt. A deventeri iskolában, amelyet *Agricola* tanítványa, *Hegius Sándor*, vezetett (1478—1498.), *Agricola* eljárás módja szerint tanítottak. *Hegius* a középkornak nagyon kedvelt iskolai könyvét a *Doc-*

*trinalet*¹ megtartotta ugyan még, de a régítől mindamellett egészen elütő szellemben tanított; iskolája nem a scholasticus latinsággal ismertette meg az ifjúságot, hanem a klasszikus kor latinságával. Módszerét és szellemét tanítványai, mint tanítók, mindenüvé magokkal vitték és terjesztették.

Hegius tanítványai közül a legnevezetesebb *Murmellius János*, aki a száraz és lelketlen *Doctrinalet* a münsteri iskolából teljesen kiszorította s helyette a maga könnyebb és ésszerűbb módszerében szerkesztett iskolai könyveket használt. Ezek közül a «Pappa puero-rum» harminchat kiadást ért. Ezen könyvével *Murmellius* kettős célt akart elérni: a tanulókat jó latinokká és egyúttal derék emberekké akarta tenni. A «Pappa» szótárt, beszélgetéseket, illemszabályokat és közmondásokat foglalt magában. *Murmellius Scoparius in barbariei propugnatores et osores humanitatis* című vitairatában egyebek közt a *Doctrinalet* is erősen támadta.²

Murmellius után mind általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a klasszikus latinságot leghamarabb és legkönnyebben a beszélgetések által lehet elsajátítani. A beszélgetések anyagát pedig a latin írók műveiből, főképen *Plautus* és *Terentius* vígjátékaiból, *Horatius* szatiráiból és *Cicero* családi leveleiből vették. A tanító ellette a római írók beszédjét, szófordulatait s igyekezett, hogy lehetőleg ezek szóanyagából állítsa össze az ő colloquiумait. A colloquiумok közül a legelső *Ulmban* jelent meg 1480-ban, de ez még a scholasticizmus észjárását mutatja. A következő beszélgetések írói már a renaissance világához tartoznak. A sort *Mosellanus* nyitja meg (*Pedologia*, 1537.), utána következnek *Hegendorf* (*Dialogusok*, 1521.), *Erasmus* (*Colloquia*, 1522.), *Schottenius* (1524.), *Barland* (1524.), *Vivés* (1539.), *Cordier* (1564.) és *Sturm* (1564.)

Mosellanus a tudósok osztályába tartozik; a hitbeli dolgokban óhajtja a javítást, de a felforgató eszméknek nem barátja. *Beszélgetései*-ben nem is nyúl bele mélyebben a kor kérdéseibe. A tanulók élete, vallásos gondolkodásuk és tanulmányaik részletezése, ezek az ő tárgyai.

¹ A *Doctrinale de Villa dei Sándor* középkori író iskolai könyve volt, mely a latin alaktant, mondatant és prosodiát foglalta magában. 1199 leoninus hexameterben írt könyv, noha a kellő anyagot sem ölelte fel teljesen, nagy terjedelme és érthetlensége miatt sok gúnyolódás tárgya volt a humanistáknál. A középkorban mintegy 300 évig használták és sokszorosan átdolgozták. (Lásd *Ziegler: Geschichte der Pädagogik*. 27. lap.)

² *Hegius*ról és *Murmellius*ról l. *Ziegler Geschichte der Pädagogik*. 51. lapjait.

Schotten dialogusai sok érdekes adatot tárnak föl az akkori iskolai életből, de egyéb tekintetben kevés becsűek. A nem nagyon érdekgerjesztő tartalmat még a nyelv sem teszi élvezhetőbbé, mivel az ő latinsága durva és száraz.

Schottennel egyszerre írta *Barland* is *Iskolai Párbeszédeit*. A löweni egyetem újjáalakítása alkalmával a három nyelvű kollégiumban a latin nyelv tanára lett. A kor eszméi útát találják az ő *Beszélgéteiseibe* is. A természet szépségei iránt élénk érzeke van s nagy élvezetet talál abban, ha szülőföldje rétjein, lankásain és erdeiben barátjaival csevegve sétálhat. Párbeszédeiben a demokratikus eszmék híve; általában *gyűlöli az előkelőket, akik különösen a tanítók szolgálatait nem méltányolják*. A hitűjtásnak határozott ellensége s fél a «sok, százsz dögvészttől megmértelyezett tudóstól.» Mindamellott Rómát sem szereti, noha magának a római egyháznak őszinte híve. «Rómában sem a tudománynak, sem az erénynek nincs helye; a hány ember az uccákon, annyi tolvaj, uzsorás meg szentségtörő.»*

Mellözve a későbbi írókat ú. m. *Vivēst*, *Cordiert* és *Sturmot*, bővebben akarok megemlékezni *Erasmus colloquiumairól*. Ezeknek keletkezéséről maga *Erasmus* világosít fel bennünket. Az ő jegyzeteiből meg családi beszélgetéseiből valaki egy *Colloquiorum libellus-t* toldozott össze, amelyet a közönség nagy tetszéssel fogadott. Ez arra indította *Erasmust*, hogy gyűjteményét kibővítve könyvalakban bocsássa ki. A művet kiadója fiának, *Froben Erasmusnak*, aki abban az időben csak hat éves volt, ajánlva, 1522-ben kinyomatta. A *Beszélgések* ettől az időtől fogva már *Erasmus* életében több kiadást értek s minden kiadás némi bővítéssel látott napvilágot.

Erasmus célja ezen beszélgetésekkel, amint az 1527-iki kiadás előljáró beszédjében kifejti, az volt, hogy az élvezet, amelyet az élénk párbeszédnek nyújtottak és a nyelvérzéket fejlesztő formájukon kívül legyen bennük olyasvalami is, *ami a gyermekek erkölcsi kialakulására jótékonyan hathat*. A gyermek szívébe ugyanis a kellemes csevegések alakját magukra öltő igazságok könnyebben férkőznek, mint a komoly és egyenesen kimondott elvek. Ha valaki szemére vetné, hogy öreg emberhez illetlen játékokat kohol, eltűri a vádat: legyen bár előadásmódja gyermekes, csak legyen egyúttal hasznos is. A tömeg balgatag vágyait s ingatag véleményét könyvéből jobban megismerhetni, mint a tapasztalásból, a dőre emberek eme tanítójától. Nagy fontosságú eredmény, ha a nemes dolgok iránti helyes érzéket a gyermek mingyárt magába szívja. «*Nem hiszem, hogy bármit is jobb eredménnyel tanulnánk meg, mint amit a játék közben sajátítunk*

* *Colloquia*, 1664. kiad. 769. l.

el. A csalásnak a legszentebb nemét gyakoroljuk, amikor a rászedésnek jótétemény az eredménye.»¹

Hogy a Colloquiumok mily kedveltségnek örvendettek, s hogy milyen nagy feltűnést keltettek, ennek bizonyosságául egyebek közt fel-
említhető az az érdekes adat is, amely magánál *Erasmusnál* olvas-
ható.² Egy Colineus nevű kiadó a *Beszélgetések*-et 24.000 példány-
ban nyomatta ki és azon hírt terjesztette róluk, hogy egyházi átok
alá fognak vettetni. Erre mindenki *Erasmus* Beszélgetéseit kívánta,
amelyek így ezer meg ezer példányban forogtak. *Erasmus* maga is
többször elpanaszolja, hogy míg a *Beszélgetések*, melyek csupán kel-
lemesen szórakoztató csevegéseket, «merő haszontalanságokat» tartal-
maztak, rendkívüli kedveltségnek örvendettek, addig a későbbi kiadá-
sok, melyekbe mind több-több, a kor kérdéseire vonatkozó észrevételt
és bíráló megjegyzést toldott be, bizonyos körökben, kivált a szerze-
tesekéiben, élénk visszatetszést keltettek.

Lássuk, minő eszközökkel dolgozik korának ez az első írója s minő
módon akarja az ifjúság nevelésére fenn jelzett céljait megvalósítani.

Mindenekelőtt az tűnik szemünkbe, hogy *Erasmus* legelső sor-
ban a latin nyelv elsajátítását akarja minél könnyebbé tenni; ezért
a kifejezéseknek rendkívüli bőségével árasztja el az olvasót, hogy a
szófordulatokból beszéd közben minél több álljon rendelkezésére. Így
pl. annak a kifejezésére, hogy valaki szakadatlanul a tanulással van
elfoglalva, eme fordulatokat találjuk: 1. *Tu nihil aliud, quam studes.*
2. *Perpetuo studes.* 3. *Continenter incumbis literis.* 4. *Indesinenter*
inhaeres chartis. 5. *Studes noctes ac dies.* 6. *Nunquam non studes.*
7. *Assiduus es in studio.* 8. *Jugiter intentus es libris.* 9. *Nullum*
facis studendi finem, neque modum. 10. *Nullam studiis tuis requiem*
intermiscas. 11. *Nunquam studendi laborem nec intermittis, nec*
*remittis.*³ Ilyen formulák a könyvnek első részében több helyt for-
dulnak elő. (Így a 23., 34., 70—83., 105—110. ll.) Már ezek a szólás-
módok és beszédfordulatok is rámutatnak arra, hogy *Erasmus* minél
változatosabbá és könnyebbé akarja tenni a nyelvbéli kifejezést. Még
inkább emellett a vezérlő elv mellett tanuskodnak ama beszélgetések,
melyeknek nemcsak a társas érintkezésben szokásos kérdezősködések
a tárgyai, hanem a kornak felszínén forgó, az elméket izgató kérdé-
sei. Mindezekről bámulatosan könnyed, fordulatos és finom beszéd-
ben és mindig szellemesen értekezik *Erasmus*. Itt-ott megcsillannak
Terentiusnak, az ő kedvelt írójának, szólásmódjai; másutt belevegyül-

¹ U. o.

² *Epistolarum Opus*, Basilicæ. 1558. kiad. 769. l.

³ *Colloqu.* 22. l.

nek a római élet jeleneteire célzó vonatkozások. *Erasmusra* magára a latin írók méltatásában is különösen nagy hatással van a beszéd választékosságában és a kifejezések bőségében mutatott kitűnőség. Maga is nem kis becsvágygyal dolgozik azon, hogy iratai a stílusnak ezen sajátásaival jeleskedjenek. Erre nézve tanulságos egyik beszélgetéséből a következő részlet:

— *Christianus*. Én egy időben Pollio előadásmódjában sok egyében kívül különösen azt bámultam, hogy oly könnyen, oly gyakran és oly kellemmel változtatja beszédjét. Ez a tulajdonsága nemcsak kitűnő elméjére mutat, hanem nagy gyakorlatra is.

— *Augustinus*. Nem alap nélkül bámultad meg Polliót, neki ugyanis bizonyos isteni ereje van a stílusnak kezelésében, melyet szerintem egyrészt kitűnő tehetségének, de másrészt leginkább a beszédben, olvasásban és írásban való gyakorlottságának köszönhet, sem mint bármi más oknak vagy szabálynak.

Már most az a kérdés, hogy miképen lehet a kezdőnek szertennie a stílusban ezen sajátságokra.

Először is a tárgyalásra felvett tárgyat tiszta és választékos latin szavakkal kell kifejeznie, ami magában véve nem épen jelentéktelen feladat. Sokan ugyanis nagyra tartják beszédjük választékosságát, noha tárgyukat eléggé találó szavakkal ki sem tudják fejteni. Ferde szavaikat a szóbőség fitogtatásával még ferdébbekké teszik s mintegy harcra kelnek magukkal, hogy minél helytelenebbül fejezzék ki gondolataikat. Majd synonymákat halmoznak össze, de úgy, hogy ezek maguk is bámulnak azon, miképen kerültek egymás mellé. Annak, aki stílusának ékességére valamit ad, másképen kell a beszéd eszközeit alkalmaznia. Mikor ugyanis a tárgy tisztán és választékosan ki van fejezve, alkalmazzunk más szavakat, ha tudunk olyanokat találni, amelyek ugyanazon jelentésben használhatók. Máskor be kell érünk az átvitt értelemben vett szavakkal, ha az átvitel találó. Néha a cselekvő szerkezetből szenvedőt csinálunk, az állítást kérdés alakjába öltöztetjük vagy tagadólagosan mondjuk ki.

De ha a szavak megválogatásában sürgeti is a tisztaságot, azért épen nem állítható, hogy szókincsében egyik vagy másik klasszikus író szolgálai követőjévé válnék. Sőt ellenkezésbe helyezkedik a renaissance íróinak Cicero bálványozásával és azt hirdeti, hogy az utánzás ne szorítkozzék egy íróra, ne legyen felületes, ne a külsőt tartsa szem előtt, hanem a szellem átértése legyen a fő cél.

Erasmus Beszélgetései nemcsak a stílus szempontjából tekintve nevezhetők érdekes gyűjteménynek. Tartalmuknál fogva is rendkívüli figyelemre méltók, *korjellemző tekintetben pedig a mai olvasóra nézve páratlanok*. Megtaláljuk bennük a természet szépségei iránt való

élénk érzéket, mely a humanista íróknak egyik jellemző sajátja. *Erasmus Beszélgetéseinek* személyeit a zöldelő mezők a füstös poros városból a szabadba vonzzák, mert a természet nem marad némán az érdeklődő előtt, hanem a tanulóknő és figyelmes elmét sok mindenre rávezeti. De megtaláljuk különösen a korkérdéseket; ezek felfogásában *Erasmusnak* nemcsak a kath. egyház tanításaival szemben elfoglalt álláspontját látjuk feltüntetve, hanem azt a nagy szakadást is, mely *Erasmust* nem a hittételek magyarázatában, hanem a vallásos gyakorlatok végzésében és értelmezésében az egyháztól elválasztja. A képzelt vagy valódi visszaéléseknek nincs nálánál esküdtebb ellenségük.

A búcsújárásban kikel azok ellen, akik ott hagyva családjukat idegen helyekre vándorolnak, mialatt övéik tönkre mennek. *Szent Pálra* hivatkozik, aki *Levelei*-ben érinti ezen dolgot. (Tim. II.)

A szerzetesi életben lábrakapott visszaéléseket korholja s kifogyhatatlan a szerzetesek elleni támadásokban. Komoly szavakkal inti a fiatal korban levőket, hogy mielőtt a szerzetesi fogadalom letévésére szánják magukat, erősen fontolják meg, hogy nem elmuló vágy, a szerzetesek részéről eredő hívogatás bírja-e rá erre a komoly lépésre. De azért, noha a visszaélést, a hivatlanok túlkapásait, az elpuhító, sőt néha kicsapongó életet, a földi javak túlságos szeretetét többszörösen kirívó színekkel festi, mindazonáltal ismeri és méltányolja ezen pályának jó oldalait is. A visszavonultságot, a világtól elvonuló magába mélyedést a pogány bölcsék is szerették; a szerzeteseknél a társak közötti baráti érintkezés el is veszi a magány hidegségét; ott van az evangélium enyhítő, vigasztaló ígéivel. Minő bizodalommal tekintet az Krisztusra, aki megőrizte lelke tisztaságát! (Colloqu. militis et carthusiani. 225. l.)

A bőjtöt, gyónást, a szentek tiszteletét s a kath. vallásnak más lényeges tanításait nem veti el, hanem mindenben a józan mértéket hirdeti s meggyőzőleg köti szívére az olvasónak, hogy külsőségekkel, pusztán szertartásokkal, a szív megindulása nélkül nem lehet megnyerni Isten irgalmát.

A szerzeteseket, apátokat figyelmezteti, hogy a jó könyvek olvasása töltse be életüket a fényűzés, tétlenség, vadászás és szerencsejátékok helyett. Hogy mily romboló hatásuk lehettek a hitéletre ezek a hibák nemcsak Németországban, hanem egyebütt is, arra nézve felhozható a magyar irodalom emlékei közül *Apáti Ferenc* feddő éneke, aki a satira ostorát egyebek közt az elvilágiasodott papság fölött is megsuhogtatta. *Erasmus* célja azonban nem a rombolás, hanem a kiegyeztetés. «Egy osztályt sem gyaláztam, ha nem gyalázta meg az olyan az egész keresztyénséget, aki a keresztyén erkölcsök javítása végett egy néhány intelmet hangoztat.» (778. l.)

Kétségtelen, hogy ezekre a tétélekre nézve *Erasmus Beszélgetései*-ben sok ellentétes dolgot találunk s nem ok nélkül hivatkoznak ezen művére, akik vallási elveiben homlokegyenest ellenkező állításokat találnak. De hiszen *Erasmus* kijelenti, hogy minden személy állításaiban az ő meggyőződését keresni nem szabad. Más kérdés aztán az, hogy szabad volt-e a kornak teljes forrongásban vajudó kérdéseit egy oly könyvbe belevinni, amely az ifjúság használatára volt szánva. A pädagogia mai álláspontjáról ítélve, ez eljárást határozottan helytelenítenünk kellene.

A kor igaz problémáinak kritikai fejtegetésén kívül van *Erasmus Beszélgetéseinek* még egy feltűnő különlegessége, mondhatnók árnyékoldala: a nemi kérdéseknek eléggé leplezetlen szóvátétele. *A kérő és a leány* beszélgetésében a szüzesség és a szüziesség a házasság életben kerül szóba; az *adolescentis et scorti* című párbeszédben a jó útra tért ifjú a leányt akarja megmenteni a lelki és testi vészttől.

Erasmus maga *A kérő és leány* című beszélgetését a sikamlósságtól mentnek, sőt szüziességnek tartotta. «Vajha minden kérő ilyen volna s ne másféle beszélgetések által jönnének létre a házasságok... Ez a leány vonakodik a távozó kérőt megcsókolni, hogy szüziességét érintetlenül őrizze meg számára. De mit nem engednek meg kérőjüknek a mostani leányok! Azután a gáncsoskodók nem látják, mennyi bölcséleti eszme van belevegyítve a tréfákba; így szó van arról, hogy a házasságot nem szabad elsietni, hogy miben áll a házasság szilárd-sága; nem a testi, hanem a lelki szépségre kell nézni a választásnál, a szülők beleegyezése nélkül nem kell házasságot kötni, a házasságban is szüziességnek kell lenni és a gyermekeket erkölcsösen kell nevelni.» (Colloquia. 773. 1.)

Míndezek hasznos ismeretek lehetnek felnőttek számára, akik már a családalapítás gondolatával foglalkozhatnak, de a fejlődő ifjak érzékenységét ily kényes kérdésektől meg kell kímélnünk. Attól meg épen erősen kell óvakodni, hogy említés ne essék az iskolában magukat a bűn karjaiba dobó leányokról és a bűnbarlangokról, amint *Erasmus* teszi a *Colloquium adolescentis et scorti* című beszélgetésében. Az a kor, a XVI. század nem volt annyira finom és tartózkodó a nemi kérdésekben, mint mi; hiszen az iskola *Plautus* vígjátékait és *Poggio Facetiae*-it is megbirta. *Erasmus* Colloquiumait ama kor nem is ezekért ítélte el. Egy egyházi részről rendezett kiadás csak a vallási tekintetből aggodalmat keltő részleteket hagyta el. Ha *Erasmus* ebben a tekintetben hibát követett el, hibája korának tulajdonítandó.*

* *Tögel*: Die pädag. Anschauungen des Erasmus. Dresden. 1896. 68 l.

Ezen a nevelés szempontjából helytelenül megválasztott párbeszéd mellett meg kell emlékeznünk a *Colloquiumok*-nak azon szakaszairól is, melyek egészen a gyermek életköréből merítik tárgyukat, a gyermeki lélek beható ismeretével készültek, s bizonyára minden kor gyermekeit nagy mértékben vonzották és ma is vonzhatják. Egyik ilyen ártatlan tréfálkozás tárgya az orr.* A «*Vadászat*» című párbeszédben a fiúk vadászatra készülnek. A társak egyike, Pál, a házi nyulakra indul, Vince a sáskáknak meg a tücsköknek fog tört vetni, Barta a pillangóknak izen hadat, Lőrinc halászni indul, mivel jó horga van, melyre hernyót tűz csalétekül. Később Barta a békákkal köt ki, melyekre ijjal kezd lövöldözni. Majd dióba játszanak; végül egyik ujjait feltartja, a másiknak pedig el kell találnia, hogy játszótársa hány ujját tartotta fel. (Coll. 67. l.) A *Convivium profanum*-ban is sok tréfa és szellemeskedés van, így többek között a borról, a vadhúsról, a medve hízásáról téli álma alatt. (94. l.)

A *De lusu* című párbeszédben a fiúk a mezőre készülnek és a játékra engedelmet akarnak kieszközölni a tanítójuktól, aki «ad verbera facillimus est et liberális; hic parcissimus, idemque difficillimus.» (Rájár a keze a verésre, de nehezen lehet tőle kicsikarni egy kis időt a játékra. Colloqu. 44. l.) Végre a tanító beleegyezik, hogy a mezőn csoportokban játszdjanak, de figyelmezteti őket, nehogy elszédjenek kocsmázni vagy még ennél is rosszabb dolgokat elkövetni; aztán naplenyugta előtt térjenek haza. Egy fali róta-féle játékot játszanak; amelyik párt hamarabb megnyer három játékot, azé lesz a győzelem s díjul $\frac{1}{2}$ drachma jutalmat nyer. Egy másik játékban a vesztesnek distichont kell mondania. Máskor az ugrás, futás, úszás vannak napirenden. (Colloqu. 52—53. l.) A győztesnek elég nagy dicsőség a győzelem elnyerése, a legyőzött bojtortjával koszorúzva tér vissza a városba.

A *Monitoria paedagogicá*-ban a nevelő a fiút jó magaviseletre figyelmezteti. Tisztos szülők gyermekéhez jó viselet illik. Mikor valamelyik feljebbvaló megszólítja, mindjárt álljon egyenesen, a kalapját vegye le. Tekintete ne legyen se mogorva, se durcás, se kihívó, hanem derült és mindig arra legyen irányozva, akivel beszél. Ne ugráljon ide-oda, a kezét ne jártassa, ajkát ne harapdálja, se a fülét ne piszkálja. A ruháját szedje rendbe, hogy így öltözete, arca, taglejtése illendő szerénységet fejezzen ki. (Colloqu. 42. l.) A beszédben ne siessen, ne hebegjen, ne nyelje el a szót, hanem tisztán, világosan, érthetőleg beszéljen.

A *Pietas puerilis* (gyermekes jámborsága) című párbeszéd azzal

* Colloqu. 31—32. l.

foglalkozik, hogy mit tesz a jó gyermek vallásos dolgokban. Gáspár (a párbeszéd egyik személye) ha ideje engedi, naponként elmegy a templomba. Itt az oltár közelében áll; a mise részeiből kivált a lelkére és az evangéliumi szakaszra figyel, a melyből egyet-mást lelkébe vé. Imádkozik is, még pedig leginkább belsőleg, gondolatban s nem ajkai jártatásával. Imádkozását a mise szakaszaihoz alkalmazza. Kivált ez gondolkozásának tárgya: «Hálát adok Jézus Krisztusnak kimondhatatlan kegyességéért, hogy a világot halálával megváltotta és kérem, ne engedje, hogy szent vére hullása érettem hiába legyen... stb.» Ha észreveszi, hogy gondolatai máshová tévedtek, néhány zsoltárt, vagy más ilyen jámbor dolgot olvas, hogy elméjét a szórákozottságtól elvonja. A tétlenségtől, a bűnök szülőanyjától irtózik. Társai közül csak a jókkal társalog. Még a költők közül is csak az erkölcsileg kifogástalanokat olvassa. Sokan óvakodnak a theologiától, mert attól tartanak, hogy meginganak a kath. hitben, melynek kérdései rendszerint vitatkozás tárgyaivá válnak. (65. l.) A mi Gáspárunk élő hittel hiszi, amit a Szentírásban és az apostoli hitvallásban olvas; azontúl nem feszegeti a vallási kérdéseket.

A gyermeki lélekre nem téveszthette el a hatását különösen az a nemes rajongás, amely Erasmusnak egész könyvéből is, de különösen egyes beszélgetéseiből a tudományok iránt kiérezhető. A legszebben, talán némi túlzással is, megnyilatkozik ez a Reuchlin megdicsőüléséről írt párbeszédben. Reuchlin a három nyelvben (latin, görög és zsidó) szerzett rendkívüli jártasságáért az égbe jut, hol Sz. Jeromos fogadja. Szobra díszíteni fogja mindazok termeit, akik a tudományoknak hódolnak.

Erasmus Colloquiumait már kortársai nem gyermek kezébe való könyvnek itélték a maga egészében. Az újabbak közül Raumer és Schmidt frivol könyvnek tartják. Említettem már, hogy a frivolság vádjával a XVI. század szempontjából nem illethető. Ellenben igazat adhatunk Tögelnek, aki úgy ítél Erasmusról, hogy a «természetes» körébe eső kérdések tárgyalásánál *Erasmust* a pädagogiai érzék cserben hagyta. Sokkal nagyobb hibát követett el *Erasmus* azzal, hogy a vallási kérdéseket is belevegyítette könyveibe, mégpedig olyan forma tárgyalással, a milyennel az *Encomion Morias*-ban találkozunk. Az anyag nagy részben nem való gyermekeknek szánt könyvbe, mivel a keresztyén vallási elvek tekintélyét a gyermeki lélekben megingatja. Néhol meg igen elvont, a gyermeki elme fölfogását meghaladó tárgyalással találkozunk.*

* *Tögel*: Die pädag. Anschauungen des Erasmus, 68. és 69. ll.

II.

Foglalkozunk most *Erasmusnak* egy másik művével, mely szintén az iskolák számára készült. Ez az *Opus de conscribendis epistolis* (A levélírási művészete). Ezzel a művével is úgy járt *Erasmus*, mint a *Colloquia*ival. Ifjú korában még párisi tartózkodása idejében írta Montjoie lord számára, aki tanítványa volt. Kidolgozására alig fordított több időt húsz napnál. Akkor nem is volt célja a művet befejezni, az eredeti kéziratot is odaadta egyik elutazni készülő barátjának. Később egy ideig még barátjainak ösztönzése sem veheték rá, hogy művét befejezze és kiadja. Azonban egy könyvnyomtató a töredékes kéziratot megkerítvén, *Erasmus* akarata ellenére közrebocsátotta. Ekkor *Erasmus* mintegy kényszerűségből átnézte a már megjelent munkát és Frobennél Baselben 1522-ben maga is kiadta. Nagy jelentőséget nem akart tulajdonítani e művének; az előljáró beszédben arra figyelmezteti a tanulni vágyó ifjúságot, hogy az efféle haszontalanságra minél kevesebb fáradságot fordítson.¹

A levél mint a prózai műfajoknak egyik alárendelt alakja a mai tanításban meglehetősen háttérbe szorult. Nem így volt ez a XVI. században, mikor a levél a mai ujságok, folyóiratok szerepét töltötte be, s a tudósok osztályának érintkezését, eszmecseréit egyedül közvetítette. Így érthetjük meg, hogy *Erasmus* egy egész terjedelmes kötetben foglalkozik a levélírási művészet sok csínja-binjával. A mai nemzedéket e mű annyiban érdekelheti, hogy itt-ott elszórván nagyon fontos és helyes pädagogiai észrevételek találkoznak benne, melyek kivált a tanítás módszerében *Erasmusnak* mély belátására vallanak.

A levélről, mint irodalmi műfajról, *Cicero*, *Plinius*, *Seneca* és *Sz. Jeromos* leveleire hivatkozva azt tanítja *Erasmus*, hogy tévednek azok, akik a levélírást szűk keretek közé akarják szorítani; épen a levélírási művészet mutat a végtelenségig menő változatosságot. Tévedés azt állítani, hogy a levélnek csak úgy van meg a jellemző tulajdonsága, ha sovány tartalommal, gondozatlan külső alakkal jelenik meg s minél közelebb áll az élő beszédhez; végül, ha nem terjedelmes. *Erasmusnak* egészen más nézete van a levélírásról. A tárgyak száma végtelen, de a levél majdnem minden tárgy befogadására alkalmas műfaj. Az előadás külső alakjának mindig meg kell egyeznie a tárgy minemiségével. De hogyan alkalmazható a tárgyak végtelen különfélesége mellett a kifejezés egyszerűsége? ² Legjobb az előadásnak azon alakja, mely mindig alkalmazkodik a tárgy minemiségéhez.

¹ *Opus de conscrib. epistolis* 1522. évi kiadás 4. lap.

² *Opus de conscrib. epist.* 6. l.

Egyébként így gondolkozik minden művelt ember. Az útmutatásra épen a kevésbé tanultak szempontjából van szükség; de a gyermekeknek is fontos a kellő felvilágosítás, nehogy a tanítók tekintélyétől félrevezetve olyan ismereteket sajátítsanak el, amelyeket felnőtt korukban el kell feledniök, ha szégyent vallani nem akarnak. «Már pedig a tudósoknak kiváltképen ez a tanulatlan csapata, a tanultaknak ez a tanulatlan raja uralkodik manapság az iskolában.»¹ Mihelyt egy ilyen kezébe veszi a bíráló tollat, nagy erősséggel hirdeti, hogy a levél tizenkét versiculusnál többől ne álljon. De hiszen az ilyenek a nézete szerint Cicero, Plinius, Seneca, Sz. Jeromos leveleit el kellene dobní, mivel azok néhol egész kötetté bővülnek. Hát ha a tartalom bő és változatos, akkor is ily szűk keretek között forogjon az író? Amily hiba a bő anyagot összeszorítani, ép oly nagy tévedés a keveset bő lére ereszteni föl. Akiknek minden levél hosszú, azoknak nincs semmi írni valójuk. Ezt azonban nem az olyanok védelmére írja, akik lopott-kopott holmiból állítják össze levelüket, s noha a tollforgatásra nincs hivatásuk, mégsem tudnak betelni az írással. De épen ezzel vág össze azok szemrehányása is, akik rövid eszüket a rövidséggel takargatják. *Röviden és jól csak az írhat, aki a legbővebben is tud írni*, hiszen a rövidség nem egyéb, mint a bő tartalomnak kevésre összeszorítása. Egyébiránt minden levél rövid, a melyből semmit sem lehet elvenni, s a melyhez ismételtlen visszatérünk. Ha valaki épen szereti a rövidséget, de nem azért, mintha a levél ennyi meg ennyi sornál többre nem terjedhetne, — hát szeresse; de *levele úgy legyen írva, mint mikor egy nagy halomból a legjavát kiválogatjuk*.

Azt sem kell feledni, hogy a levél különbözik a kötettől. A levéllet t. i. a jelen viszonyokhoz, személyekhez kell alkalmazni; ellenben a kötet mindenkihez szól és úgy kell írni, hogy a legderékabb és a legtudósabb embereknek tessenék.

Erasmus nem szereti a kidolgozatlan levelet; *Cicero* és *Plinius* példájára hivatkozva követeli a levélírótól a csint és ékességet.² A levél gyakran elhagyja a köznapias hangot. A háborúról meg a békéről nem is beszélhet úgy az ember a tudósoknak, főrendűeknek, mint mikor inasának az ebéd elkészítésére adja ki a rendeletet. Azonban a csekélyebb fontosságú tárgyakban természetesen nem lehet azt a súlyos előadásmódot alkalmazni; ilyenekben a beszéd inkább a patak csörgedezéséhez hasonlítson.

A stilusnak a tárgy természetéhez szabott változatosságán kívül

¹ Idézett mű 7. l.

² Idézett mű 11. l.

főkép az érthetőségre törekedjék a levélíró. A köznapi kifejezések helyén vannak a levélben; csakhogy honnan vegye ezeket a közkeletű beszédfordulatokat a XVI. század írója? A régi írók műveiből kell összeszedni; ha azután az olvasó *Cicero*, *Horatius* kifejezéseit nem érti, vessen magára. Mert hiszen sokan *Terentium*, *Cicerot*, *Quintilianust* még magyarázattal a kezökben sem értik meg. Sokkal jobb, ha a tudós egy hibátlan beszédmodot megtanul, mintha a *Holcotnál*, *Bricotnál*, *Gorránál* előforduló barbárságokat követi, amelyek különben is napról-napra gyarapodnak. A beszéd tudatos egyszerűségét nem veti meg, mivel ez gyakorta nagyobb művészetre vall, mint a farsztoán bonyolódott kifejezésmód.

Az ifjaknak, akik csak a stílus iránti érzéküket akarják fejleszteni, igen ajánlatos, hogy a levél szerkezetét egy ideig előre dolgozzák ki. A választékos gondolatok és találó kifejezések mellett kivált azt tartásuk szem előtt, hogy a levél stílusában a tárgyhoz, helyhez, időhöz és a személyhez kell alkalmazkodni. Másképp kell beszélni az öregekkel, mint az ifjakkal, másképp a komoly természetűekkel, mint a vígakkal, másképp az udvari emberekkel, mint a bölcselőkkel. Minden változatosság mellett is mindig legyen meg a levélben ez a három kellék: *csinosság, tartalmasság és a hibátlanság*. Ha ezek megtalálhatók, kisebb hibákat, így bőbeszédűséget, rövidséget, régieskedést, csiszolatlanságot stb. könnyebben elnézünk. A kifejezés egyenetlensége is könnyen megbocsátható. Kivált a baráti levél engedelmességben nagyobb szabadságot.

A kezdőnek nagy gondot kell fordítani a stílus ékességére. Ezt azonban sokkal könnyebb megkövetelni, mint megvalósítani; sehol nagyobb hibák nem tűnnek az észlelő szemébe, mint épen ebben a tekintetben. Csak sok tanulással, az írók olvasásával, gyakori írással tehetünk szert a beszédbeli csinosságra.

Ezen általános tudnivalók után figyelmünkre teljesen méltó észrevételek következnek a tanító módszeres eljárására. A tanító leginkább olyan tételeket jelöljön ki, a melyek a tanulóknak kellemességüknél fogva leginkább tetszenek. Első sorban a költőket és történetírókat kell ebből a szempontból figyelemre méltatni. Még *Ovidius* is segítségül vehető, mert az általa feldolgozott anyagot is lehet erkölcseleg helyesen felfogni. Az ilyesmikből azt kell kiválasztani, ami nem egészen henye, és az életben is használható elemeket tartalmaz. Egyes tételeket a komikusok műveiből is lehet kiszemelni. Az élethez közelebb járnak a történetírókból vett tárgyak. Ilyeneket *Valerius Maximus* könyve és azon írók művei nyújtanak, akik a történetírók műveit kivonatolták. Sok tételt lehet venni egyetlen történeti szemlélynek pl. *Catonak*, *Antoniusnak* vagy *J. Caesarnak* életéből is.

Ebben a nemben az ifjúságot a stilisztikai szemponton kívül már csak azért is szorgalmasan kell gyakorolni, mivel a régi emlékezetes események a velük való foglalkozással észrevétlenül bevésszük az ifjak elméjébe. (De conscrib. epist. 31. l.) Evégből a tanító, mielőtt a levél alakját megbeszéli növendékeivel, ismételve el a történeti eseményt. Figyelmeztesse őket, mely írónál s hol lehet olvasni a tételben megjelölt eseményről, hogy legyen hová fordulniok gondolatokért és kifejezésekért.

Ezen kívül lehet feladni költött eseteket is, közmondásokat, apophthegmákat, költőkből vett tételeket. A kisebb fiúknak ezek a kellemesebbek és könnyebbek, a nagyobbak már járjanak közelebb az élethez s ezek számára a feladatot a tanító vagy maga gondolja ki, vagy a feljebb említett forrásokból merítse.

Azonban a kidolgozásra szánt tételt a tanító se teljesen kifejtve, sem pedig egészen szárazan minden utasítás nélkül ne tárja az ifjú elé, hanem emeljen ki néhány körülményt, hogy növendékei szokják meg munkájuknak bizonyos cél felé való irányítását. Ezekből a megadott részletekből fejtsse ki a tanuló a bizonyítékokat és az egész tárgyalást. Néha, de csak ritkán, pusztán a tételt kell feladni, mert jobban esik, amit az idegen segítség nélkül csak a magunk erejével hoztunk létre.

A minő gondot fordított a tanító a tétel kijelölésére és növendékeinek útbaigazítására, olyan gonddal kell eljárnia a javításnál is. A tanulók hibáinak felsorolása után olvasson fel egy önmagától gondosan kidolgozott példát, hogy lássák a tanulók, miben hibáztak. Hogy a tanító így vezethesse növendékeit, magának is sokat kell tanulnia, mert csak azt taníthatja az ember, amiben teljes jártasága van. Mesterei legyenek *T. Cicero, Plinius, Politianus*, akiket *Erasmus* e nemben mintaszerű írónak tart. (De conscrib. epist. 62. l.)

Ezen észrevételek és utasítások után *Erasmus* könyvében a levélnek a megszólítástól kezdve a névaláírásig minden részecskéjére részletes útbaigazítást találunk; közbe-közbe finom megjegyzések és fejtegetések találhatók a latin nyelv sajátosságairól. Mikor a levél fajtáit felsorolja, számos levélmintáival érteti meg elméleti fejtegetéseit; azután a «*silva*»-ban utal a kitünő levélírók hasonló tartalmú leveleire, s ezeknek főbb eszméire.

PÉTER JÁNOS.

(Vége következik.)